Kelemen Zoltán

Szindbád és a többiek

„Going to dark bed there was a square round Sindbad the Sailor roc's auk's egg in the night of the bed of all the auks of the rocs of Darkinbad the Brightdayler."

(James Joyce: Ulysses)

Szindbád története minden bizonnyal Odüsszeusszal kezdődik. A történet arról a „férfiuról" szól, „ki sokfele bolygott", azokról a férfiakról, akik útra kelnek, többnyire tengeren, még gyakrabban az emlékezés végtelen irodalmi útjain. Odüsszeusz és Szindbád között nemcsak a *Nemtudás*t író Milan Kundera vagy a *Béke Ithakábant* és a *Szindbád hazamegy*et egyaránt jegyző Márai Sándor ismerte föl a párhuzamot, hanem a mottóban idézett James Joyce is, aki Ulyssesét, Leopold Bloomot művének egy fontos helyén Sindbadnak nevezi1. Ez a Sindbad azonban a görög kultúrából is származik, hiszen Joyce többjelentésű szövege nemcsak a rukk madár tojására utalhat, amelynek fontos szerepe van az *Ezeregyéjszaka* hajósának történeteiben, hanem az egyik legrégebbi görög teremtésmítoszra is, midőn Nüx a Széltől megtermékenyített ezüsttojását a sötétség ősölében költi ki. Erósz születik meg elsőként a tojásból, de ugyanez az őstojás tartalmazza már a tengert is alul és az eget fölül, a teremtés innen már folyamatos, a kaland elkezdődött2. A szerelem, a tenger, a végtelen vándorlás kalandja. Minden adott már a kezdetben a hajósok számára, nevezzék őket Odüsszeusznak vagy Szindbádnak. Szentkuthy Miklós élvezetes, de kevéssé szöveghű Ulysses-fordításából ez nem olvasható ki ugyan, az azonban nyilvánvaló, hogy groteszk módon bár, de Szindbád megnyugvása, kozmikus megérkezése, visszatérése és mitizált elpihenése az, amiről a végéhez közeledő Joyce-regényben szó van. Ezt az értelmezést erősítheti a regényt lezáró rész, Molly monológja.

Milan Kunderával kapcsolatban szándékosan pontatlanul fogalmaztam, mivel *Nemtudás* című kisregényében név szerint nem említi Szindbádot. Odüsszeusz kapcsán fejti ki azonban véleményét a nosztalgiáról, amelyet a íüótoó és az álgoz szavakból származtat, s ilyen módon a visszatérésért érzett szenvedést, szó szerint is a honvágyat jelenti. Fejtegetéseiből kiderül, hogy amennyiben Odüsszeusz az első nosztalgikus, úgy az emigránsok – köztük Kundera – az utolsók3. Az emigráns lét és a visszatérésben megbúvó lehetőségek boncolgatását tekinti föladatának az író. Szerinte Odüsszeuszt az jellemzi, hogy „Az ismeretlen szenvedélyes becserkészésénél (a kalandnál) kedvesebb számára az ismerősség dicsőítése (a visszatérés). A végtelennél (mert a kaland sosem akar véget érni) kedvesebb a vég (mert visszatérni annyi, mint megbékülni az élet végességével)."4 Márai Sándor Odüsszeusz-regényében a Dante *Isteni színjátéka* által is fölkínált mintához igazodik inkább, amikor hőse újra a kalandot választja. Szindbádja viszont hazatértével nem kevesebbet választ, mint a halállal végződő életet, hogy utána a művészet halhatatlanságába utazhasson Felvéghy úr vörös postakocsiján. Kundera fölhívja a figyelmet arra, hogy utazásai végén mennyire fontos volt az ithakai hajós számára az otthonnak az a bizonyossága, amelyet az öreg olajfa megpillantása és megérintése-tapasztalása nyújtott. Az emlékezésnek ez a teremtő aktusa az, ami Kundera Odüsszeuszát összekötheti a magyar irodalom legjelentősebb Szindbád–alakjával, akit Krúdy Gyula teremtett írói alteregójául. Az emlékezet teremtése szinte kizárólag művészi tevékenység. A múzsák Mnémoszüné, az emlékezet istennője és Zeusz nászából születtek5. Krúdy Gyula Szindbádjában a nosztalgiának és az utazásoknak, végső soron a közvetlen léttapasztalattá és létmóddá érlelt emlékezésnek a szerepe elvitathatatlan.

Krúdy Gyula már viszonylag kora ifjúságában hajlamos volt arra, hogy olvasmányélményeit (melyek már ekkor több száz kötetre rúgtak) a megszokottnál sokkal intenzívebben élje át. Gyakorta képzelte azt, hogy ő maga is egy Dumas, Jókai vagy Sue hősei közül. Viselkedésére is nagy hatással voltak ezek a hősök, az irodalmi példákat az életben próbálta megvalósítani, aztán lassacskán egy ezzel ellentétes, de egyúttal mindvégig összefüggő folyamat is elkezdődött: írásokban örökítette meg maga alkotta alakmásait, akiket – különösen pályája kezdetén, de később, az *Álmoskönyv* írásakor is – esze ágában sem volt eltávolítani magától, éppen ellenkezőleg. Különös előszeretettel alkalmazta őket írói álnévként. A hosszú sorból csak néhány fontos nevet említek, olyanokat, akiket műveinek hőseiként is szívesen szerepeltetett: Ábrándi, Fráter Julius, Nők öreg híve, Pletykási, Rezeda úr, Rezeda Marcell, Szindbád, Templárius, Török Gedeon6. A Rezeda Marcell nevet éppen pályája elején, a *Debreceni Ellenőr*ben 1895. február 19-én megjelent *Nagyságos asszonyom a doktor* című novellájával kapcsolatban használja először7. Azoknak a postakocsi-regényeknek lesz állandó főszereplője Rezeda Kázmér, amelyeknek legnagyobb részben köszönhette népszerűségét az ifjú író. A későbbiekben azonban Szindbád lesz az a főhős és egyben alakmás, amely még a Rezeda-történeteknél is ismertebbé és elismertté teszi Krúdy Gyulát. Műveiben az írói álnevein szereplő hősök esetében már új helyzet áll elő. Teremtett világaiból *kifelé* működhet az azonosítás, bár itt is főként csak az írói álnév szintjén, *befelé* azonban soha. Olyan mértékben tartózkodik a *közvetlen* önéletrajzi párhuzamok alkalmazásától, hogy némely Szindbád-novella vagy a *Francia kastély* című Szindbád-regény esetében erőszakoltnak, indokolatlannak tűnhet a föltevés, hogy Szindbád az író alakmása lenne.

Szindbád. A szó föltehetőleg a szanszkrit simha (oroszlán) szóból származik. *Az Ezeregyéjszaka meséi* közé sorolták azt a hét történetből és egy bevezető kerettörténetből álló gyűjteményt, ami – ahogy azt több kutató állítja – eredetileg nem is tartozhatott abba a gyűjteménybe, amelyet a verifikálhatóság hiánya miatt, mint fikciók sorozatát a legtöbb arab esztétika még ma is elvet, nem méltatja elemzésre. A *Tengerjáró Szindbád utazásai* viszont egyrészt igényes, irodalmi nyelvezettel, fentebb stílben íródott, másrészt olyan legitimációs narrációs aktusokat tartalmaz, amelyek elősegítették verifikálhatóságát. Az *Ezeregyéjszaká*nak egészen napjainkig nem volt teljes és szöveghű, gondozott magyar fordítása. Az Atlantisz Kiadó 1999 és 2000 között hét kötetben adta ki Prileszky Csilla fordítását. Előtte csak a Honti Rezső által lefordított részletek feleltek meg a hiteles fordítás kívánalmainak. Krúdy Gyula életében irodalmilag értékelhető fordításról még nem beszélhetünk. Első házasságából született leánya, Mária írja *Szindbád gyermekkora* című életrajzi művében, hogy édesapja akkor kapta az *Ezeregyéjszaka* egy díszkötéses kiadását ajándékba nagyanyjától, Radics Máriától, midőn a kisfiú Podolinba indult tanulni cseregyerekként8. Ez a kiadás föltehetőleg *Az ezeregy éj regéi* címmel 1888-ban Budapesten megjelent kötet lehetett. Az ifjúság számára Benndorf Pál dolgozta át, a fordítást angol nyelvből Győry Ilona végezte9. A kiadás hat színnyomatú képpel és kilenc rajzzal készült, és nyilvánvalóan vajmi kevés köze volt az eredeti szöveghez. A kis Krúdyra azonban rendkívüli hatást gyakorolt. Legkedveltebb olvasmánya lett, és a podolini kisleányoknak állítólag már Szindbád néven udvarolt. Az irodalmi alakmás kialakítása már egy sokkal hosszabb folyamat része volt. Krúdy Gyula több mint egy évtizede él a fővárosban és több-kevesebb sikert arat különböző prózai munkáival, amikor 1911-ben, két évvel a nagy siker, *A vörös postakocsi* megjelenése

előtt megírja az első Szindbád-novellát. Az *Egy kis tánciskola* a *Világ* január 17-i számában lát napvilágot10, és annak a korszaknak a beköszöntét jelzi, amikor a szerző sikerei összefonódnak az új névvel. Sok olvasója még a '20-as évek második felében is azt hiszi majd, hogy az író valódi neve a Szindbád. Olvasói levelek tucatjai tanúskodnak erről11. Szindbád, a hajós, aki többnyire nem vízi úton jár, sokkal inkább az emlékek utasa, pusztán nevében tartja a kapcsolatot az *Ezeregyéjszaka* Tengerjáró és Teherhordó Szindbádjaival, bár a szerencse forgandósága egyaránt fontos szervezőeleme az arab történetnek és Krúdy műveinek is. Érdekes tény, hogy habár Krúdy mint újságíró igen sokat utazott a korabeli Magyarország tájain, ahol a távolságok akkoriban még sokkal nagyobbak voltak, persze nem csak a közlekedés lassúsága miatt, nos Krúdy az utazásban is a mulatás lehetőségét kereste. A kaland számára valahogy úgy fogalmazódott meg mint Leopold Bloom számára, akinek Odüsszeiája nagyjából egynapos bolyongás a városban és saját lelki-szellemi tájain. Az első világháború idején Hunyadi Sándorral Tátra-Lomnicra indult kirándulni Krúdy, de a végállomáson mégis megtorpant, Késmárkra utazott Hunyadival, és ott mulatott egy kis vendéglőben egész nap, majd éjszaka fölkeresték a helyi nyomorúságos nyilvánosházat, ahol szinte csak kuglizni lehetett. Hunyadi másnap megunta a „lézengést", és visszautazott Tátra-Lomnicra, de Krúdy még ott maradt a fogadóban mulatni egy kicsit. Ez a mulatás, ez a kaland csendes révedezés, sörözés, fröccsözés volt. Vég nélküli és nagyrészt semmitmondó beszélgetések a fogadóssal, a szőke pincérlánnyal, akinél Krúdy elérte, hogy kigombolja a blúzát12. Teremtett alakmásának is hasonló kalandjai, emlékei voltak. Talán az Osztrák–Magyar Monarchia szóhasználatára és társadalmi lélekrajzára oly jellemző „fortwursteln" kifejezéssel lehetne jellemezni ezeket a kalandokat: elleni, ellébecolni. Azon a keleties hangulaton kívül tehát, amelyet a korban mások is szívesen alkalmaztak műveikben, a későbbiekben pedig Márai Sándor említett Szindbád-regényében is fölbukkan, nincs semmilyen közvetlen megfelelés a Krúdy-életmű bármely részlete vagy az arab mesegyűjtemény hajósa között. *A feneketlen szenvedély történetéből* című Szindbád-novella13 egyenesen ironikussá teszi a főhős megnevezésének aktusát. Apja, kinek családi neve Szabó, a Napóleon, Garibaldi, Stanley nevek között válogat fiának nevet, de egyiket sem tartja elég különlegesnek, nemesnek. A Cézár, Konstantin, Algernon, Arisztid nevek is avittnak tűnnek az atya szemében, míg végül a Szindbádot választja. Szabó Szindbádot a neve teszi érdekessé, eleve elrendeli számára a kalandos életet, a novella végére meg is szökteti az igéző, vibráló szépségű vörös asszonyt. Velencébe utaznak. A történet szándékoltan operettbe, sőt kupléba illő szereplői a szerző leírásai miatt egykettőre nevetségesekké válnak. Ez alól Szindbád sem kivétel.

Szindbád akkor illeszthető be a „sokfele bolygott" férfiak mitikus közösségébe, amikor az ősi művészetteremtő aktus, az emlékezet, Mnémoszüné szolgálatába áll. Utazásai, bolyongásai az emlékek „eltűnt idejében" játszódnak, átlirizált, a történelmi valóságon kívüli korban. Egy olyan léthelyzetben, amikor az emberi lét az emlékezés aktusán keresztül, a múltból nyeri érvényességét. Ez a költészet és általában a múzsai élettevékenységek születésének pillanata. Erről értekezik Hannah Arendt Odüsszeusz kapcsán *A történelem fogalma* című művében. Úgy véli, hogy a történelemtudomány nem választható el a történetmondástól, és emotív, esztétikai, egészen pontosan a katarzissal kapcsolatos vonatkozásokban elemzi ezt a két fogalmat. A történelem kezdete szerinte az az idő és az a hely, amelynek során Odüsszeusz a phaiákok udvarában saját történetét hallgatja.

„Cselekedetei és szenvedései, egész élete történetét, amely most már rajta kívül létező önálló 'tárgy', amelyet mindenki láthat és hallhat. Ami addig puszta történés volt, az most 'történelemmé' vált. Az egyes események és történések történelemmé való átformálása lényegében ugyanaz a szavakban véghezvitt 'cselekvésutánzás' volt, mint amelyet később a görög tragédia alkalmaz. (…) Az a jelenet, amelyben Odüsszeusz meghallgatja tulajdon élete történetét, paradigmatikus értékű mind a történelem, mind a költészet számára; 'a valósággal való kibékülés', a katarzis, amely (…) Hegel szerint a történelem végső célja, az emlékezés könnyein át jön létre. A történetírásban és a költészetben megjelenő legmélyebb emberi motívum itt páratlan tisztasággal áll előttünk: mivel a hallgató, a cselekvő és a szenvedő ugyanaz a személy, a történeti vizsgálódásban és az esztétikai élvezetben mindig is oly nagy szerepet játszó puszta kíváncsiság és az új ismeretek utáni vágy hajtóereje természetes módon hiányzik Odüsszeuszból, aki inkább unatkozott, semmint meghatódott volna, ha a történetírás csupán híreket, a költészet pedig csak szórakozást nyújtana."14

Ha most visszatérünk Kundera *Nemtudás*ához, mintha ő is a történetmondás aktusa felől látná meghatározhatónak az emberi létezés értékelhetőségét: „Egyvalamire várt; hogy végre így szóljanak hozzá: Mesélj! És ezt az egyet soha nem mondták neki. Húsz évig csak a hazatérés foglalkoztatta. De mikor végre otthon volt, csodálkozva ébredt rá, hogy az élete, sőt életének lényege (…) kívül rekedt Ithakán, húsz átbolyongott éve hordozza. Elveszítette ezt a kincset, és csak akkor nyerhette volna vissza, ha elmeséli. Miután otthagyta Kalüpszót, hazafelé hajótörést szenvedett a phaiák partoknál, és a király vendégül látta udvarában. Itt idegen volt, titokzatos ismeretlen. Az ismeretlentől meg szokás kérdezni: 'Ki vagy? Honnan jössz? Mesélj!' És ő mesélt. (…) De Ithakán (…) nem jutott senkinek eszébe, hogy azt mondja neki: 'Mesélj!'"15 Michel Foucault *Nyelv a végtelenhez* című művében az *Odüsszeiá*ról és Odüsszeuszról elmélkedve ugyancsak az elbeszélés pillanatában találja meg nyelv és az élet kalandjain keresztül a halál felé tartó lét kérdéskörének archimédeszi pontját16. Véleménye szerint Odüsszeusz önmagához tér vissza azáltal, hogy kalandjait, pontosabban a halállal való szembenézéseinek pillanatatait elismétli, fölidézi. Amit Hannah Arendt az emlékezés könnyeiként értelmezett, az Foucault számára a gyásszertartást idézi: „mintha önnön halálát hallgatná: beburkolja arcát és sír, mint csata után a meggyilkolt hősök fölött az asszonyok." Amikor pedig maga folytatja az elbeszélést, az Foucault véleménye szerint önazonossága biztosításának a szükségszerűsége miatt kell, hogy bekövetkezzen. Az istenek által az emberre mért végzet fölvállalása és *elbeszélése* az eszköz az ember kezében arra, hogy a balsors beteljesülését, a *vég*et, lehetőségeihez mérten elodázza. Maga az elbeszélés azonban éppen ezáltal a szerepe által azon a nyelven szólal meg, amely túllép elbeszélőjének, sőt főhősének aktuális idején is. Létezett már előtte is, és utána is létezni fog.17 Ami tehát számunkra lényeges lehet a „sokfele bolygott" férfiak kalandjaiból, az éppen az elbeszélés szükségszerű megvalósulása, pontosabban léte.

A történetmondás, a lét bizonysága, az elmúlás fölötti győzelem. A műalkotás nem hagyja kihullani az emlékezetből a halandó személyt, segítségével örökkévalóvá válhat. Krúdy Szindbádja néha több mint háromszáz éves fiatalember, máskor visszatér a másvilágról, mert a nők emlékeznek rá, visszavárják, flörtölnének vele vagy szellemével. Eisemann György teszi föl a kérdést *Az emlékezés ízei (Krúdy Gyula Szindbád-novelláinak mnemotechnikájáról)18* című Krúdy-tanulmányában: Miért nevetéssel szakad el a vándorló Szindbád emlékeinek ízétől? Mert az emlék a halálhoz ízesít, a vándorlás, a menekvés az elmúlástól életben tart. A nevetés ennek a tevékenységnek a hitelesítő gesztusaként is értelmezhető. A nevetés az újrakezdés gesztusa. Amennyiben az emlékezés időben lejátszódó folyamat, a múlt elbeszélése, *újra* élővé tétel, úgy nem is áll ellentmondásban egymással a halhatatlanságba örökítő emlékezet és a halálhoz ízesítő emlék. Ahhoz, hogy elbeszélhető, újra átélhető legyen a múlt, múlttá kell válnia, múlnia kell.

Jegyzetek

1 James Joyce: *Ulysses.* Penguin Books London, 1986. 607.

2 Kerényi Károly: *Görög mitológia.* Szukits Könyvkiadó Szeged, 1997. 18.
3 Milan Kundera: *Nemtudás.* Európa Könyvkiadó Budapest, 2001. 6.
4 Ua. 8.
5 2. jegyzet 62-63.
6 *Krúdy világa.* (gyűjtötte és írta Tóbiás Áron) Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest, 1964. 411.
7 Kemény Gábor: *Krúdy képalkotása.* Akadémiai Kiadó Budapest, 1974. 49.
8 Krúdy Mária: *Szindbád gyermekkora.* Móra Ferenc Könyvkiadó Budapest, 1975. 62.
9 Germanus Gyula: *Az arab irodalom története.* Harmadik, átdolgozott, bővített kiadás. Gondolat Kiadó Budapest, 1975. 433.
10 7. jegyzet 49.
11 Krúdy Zsuzsa: *Apám, Szindbád.* Magvető Könyvkiadó Bp. 1975. 66-67.
12 6. jegyzet 158-163.
13 Krúdy Gyula: *Szindbád.* Magyar Helikon Budapest, 1975. 536-542.
14 Hannah Arendt: *Múlt és jövő között. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén.* Osiris Kiadó – Readers International Budapest, 1995. 53.
15 3. jegyzet 24.
16 Michel Foucault: *Nyelv a végtelenhez.* Tanulmányok, előadások, beszélgetések. Latin Betűk. Debrecen, 2000. 61.
17 Uo.
18 Eisemann György: *A folytatódó romantika.* Orpheusz Könyvek Budapest 1999. 120.